

RELEVANȚA PROBLEMEI SOCIALE ȚĂRĂNEȘTI PENTRU SOCIOLOGIA REVOLUȚIEI: TRADIȚII ROMÂNEȘTI

Contextul de idei care a anticipat și însoțit principalele momente ale problemei agrar țărănești din ultimii o sută cincizeci de ani — marile reforme agrare, răscoalele țărănești, colectivizarea forțată — este relevant pentru sociologia revoluției române, cel puțin din trei puncte de vedere: 1. favorizează construcția unei concepții sociologice deschise, nedogmatice asupra valorii și rolului instituțiilor în schimbarea socială, privite atât ca ferment al progresului social, dar și ca obstacol al dezvoltării organice (forme fără fond); 2. oferă concepte explicative ideale cu valoare euristică pentru teoretizarea schimbării globale, cum sint mobilitatea și permeabilitatea claselor sociale prin politică, educație, etc., rolul privilegiilor fiscale, economice, politice în crearea „societății de status”, a politicianismului; 3. sugerează perspective interesante de investigație, ca de pildă, rolul și statutul claselor mijlocii în democratizarea societății, jocul criteriilor de selecție socială și rapiditatea proceselor de modernizare socială, etc. În continuare vom face câteva considerații asupra primului punct de vedere.

Opțiuni sociologice nedogmatice asupra valorii instituțiilor în schimbarea socială. Analiza de conținut a lucrărilor sociologice și a celor de altă factură disciplinară dar conținând informația sociologică relevantă asupra problemei agrar-țărănești din perioada 1848 și pînă la sfîrșitul celui de al doilea război mondial¹ este sugestivă pentru gîndirea sociologică actuală asupra statutului instituțiilor în procesul de schimbare socială.

O categorie largă de opțiuni sociologice, de la impresii și pînă la opinii articulate în concepte și teorii sociologice, se referă la normele instituționale și practicile sociale aferente încorporate în marile reforme agrare și legislațiile rurale care le-au urmat. Personalități de prestigiu ale culturii noastre, ca de pildă M. Kogălniceanu, Ion Ionescu de la Brad, D. P. Marțian, Al. D. Moruzi, V. Kogălniceanu, au sesizat însemnătatea actului reformei lui Cuza, tratîndu-l ca pe un instrument necesar de raționalizare capitalistă a relațiilor agrare. Argumentele folosite pentru susținerea legitimității obiectivelor reformei pentru soluționarea problemei agrar-țărănești țin atât de dreptul cutumiar secular al sătenilor asupra pămînturilor în folosință (M. Kogălniceanu, Radu Rosetti) dar și de credința în valoarea proprietății private, de drept natural, și în libertatea de

¹ Vezi, Maria Larionescu, Capitolul III: *Problema agrar-țărănească, opțiuni sociologice în gîndirea social-politică românească din perioada 1821—1918*, în vol. I al *Tratatului de istoria sociologiei românești*, în curs de definitivare pentru editare; Maria Larionescu, Partea a doua: *Sociologia ca disciplină științifică*, Capitolul I: *O abordare tematico-cantitativă a istoriei sociologiei românești în anii 1918—1944*, în vol. II al *Tratatului de istoria sociologiei românești*, în curs de pregătire pentru editare.

contractare între proprietarii deplini (Ion Ionescu de la Brad, Ion Ghica, Al Moruzi, Dionisie Marțian, Petre Aurelian, A. D. Xenopol, M. Eminescu, G. D. Creangă, G. Ionescu Sisești, St. Zeletin, V. N. Madgearu, M. Ma-noilescu).

Valoarea fundamentală conferită reformei se referă la emanciparea sătenilor² și crearea premiselor pentru o economie capitalistă de piață. Majoritatea autorilor amintiți își exprimă încrederea în modelul capitalist al relațiilor de producție, liberate de servituțiile feudale, și privește reforma ca un instrument de raționalizare adecvat³. Resursele de progres și civilizație al acestei reforme sînt ridicate de economistul D. P. Marțian la rangul de chestiune fundamentală a întăririi naționale a societății românești, iar V. M. Kogălniceanu apreciază legea rurală de la 1848 ca o reglementare fundamentală a proprietății funciare, cea mai importantă legiuire de pînă acum care „rupînd legăturile cu un trecut trist, modernizează țara și o împinge în curentul civilizației europene”⁴. În zilele noastre, în consens cu aceste idei, istoriograful N. Adăniloai și D. Berindei demonstrează că reforma de la 1848 a modificat substanțial regimul proprietății și al relațiilor agrare prin abolirea clăcii și improprietărirea majorității țăranilor, influențînd dezvoltarea economică și social-politică a țării⁵.

A doua mare reformă agrară nu e mai puțin interesantă pentru studiul impactului instituțional asupra schimbării societății. Promulgarea și aplicarea legislației agrare din anii 1918—1921 precum și a măsurilor normative ulterioare privind organizarea și încurajarea agriculturii au fost considerate de N. Cornățeanu, C. Filipescu, Petre Suciu, Mircea Georgescu, Ionescu Sisești, drept o mare operă socială care a transformat lumea satului, dînd „țăranilor puțința de a trăi mai bine și de a consuma mai mult”⁶. De mare interes sînt considerațiile lui Mircea Georgescu asupra principiilor esențiale care au dirijat legiuirea reformei agrare din 1921 care a dus la desființarea latifundiilor. Rezultă din comentariile sale că legiuitorul a fost preocupat de armonizarea cauzelor de „utilitate națională” și „publică” cu cele de eficiență economică⁷.

² Alte fațete ale raționalizării capitaliste prin reformă agrară sînt surprinse de economistul A. D. Moruzi. Este vorba despre faptul că prin improprietărirea clăcașilor și despăgubirea moșierilor se crează noi raporturi între moșieri și țărani, bazate pe raporturi contractuale cu plata în bani. ceea ce duce, după economistul A. D. Moruzi, la crearea rolului capitalului monetar și a dobînzilor. Pentru a preveni ruina proprietarilor, arendașilor și sătenilor el propunea intervenția statului care să preia plata pămîntului, urmînd a se despăgubi ulterior de la clăcași (A. D. Moruzi, *Encore quelques mots sur la question rurale dans les Principautés Unies Roumaines*, Galatz, 1864).

³ Partizani ai reformei, ca P. Opran, C. Popescu, demonstrează progresul înregistrat în statutul social al țăranimii prin trecerea de la starea de iobăgie la cea de „țaran împămîntenit”; acesta „stă mult mai bine ca iobagul, arată dr. C. Popescu. Pe lingă casă, vite și unelte, el e stăpîn acum și pe pămîntul lui: l-a plătit odată pentru totdeauna, și se folosește în întregime de rodul muncii lui pe acest pămînt”. (C. Popescu, *De ce trebuie îmbunătățită starea sătenilor*, București, 1914, Flacăra, p. 53).

⁴ V. M. Kogălniceanu, *Legislația agrară și măsurile luate în favoarea agriculturii*, București, 1902, p. 13.

⁵ N. Adăniloai, D. Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Biblioteca istorică XIII, București, Edit. Academiei, p. 5.

⁶ N. Cornățeanu, *La situation et les resultats de l'agriculture roumaine*, în *La vie rurale en Roumanie*, București, 1940, p. 27.

⁷ Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii și metode în legiuirile române și străine*, București, Bucovina, I.E. Torouțiu, 1943, p. 60—75.

În considerațiile de mai sus asupra celor două mari reforme agrare din istoria societății românești rezultă o definiție a acestor instituții în termenii raționalității normelor și a mecanismului lor de funcționare. Accentul cade pe caracterul regulativ, prescriptiv al standardelor instituite prin aceste acte legislative, sau altfel spus pe „starea legală” care codifică ideile cele mai avansate de soluționare „liberală” și „burgheză” a problemei țărănești (după cum preciza Eugen Lovinescu).

Cu totul alte dimensiuni valorice sînt atribuite celor două mari reforme din perspectiva *definiția normative a unei instituții ca un complex de coduri împărtășite de grupurile sociale și consolidate prin mijloace de control social*. Cu alte cuvinte, se contrapune „starea legală” a reformelor cu „starea reală” incluzînd „realitatea deprinderilor și a condițiilor noastre specifice”, rezultînd o nepotrivire flagrantă între forma și conținutul instituțiilor, care le transformă într-un obstacol în calea dezvoltării societății. Radiografia acestei discrepanțe între norme și căile de interiorizare a lor în comportamente și practici sociale îmbracă o varietate tipologică de mare interes pentru cercetarea sociologică. La un capăt se situează recunoașterea deschisă și necondiționată a contrastului între intenția rațională și mijloacele iraționale de îndeplinire, iar la cealaltă extremă este tăgăduirea expresă a existenței celor două stări de lucruri (cum este cazul la Șt. Zeletin).

Legitimitatea scopurilor reformelor agrare—iraționalitatea mijloacelor lor de îndeplinire

Studiile cele mai reprezentative pentru acreditarea acestei idei aparțin lui Ion Ionescu de la Brad, G. D. Scraba, G. D. Creangă. În calitatea sa dublă, de specialist și inspector general de agricultură, însărcinat cu activități de control a implementării reformei de la 1864, Ion Ionescu de la Brad a cercetat direct „pămîntul și oamenii și mijloacele lor de exploatare și de existență și de cîștiguri”⁸, constatînd o serie întregă de abuzuri și nedreptăți: strămutarea silită a clăcașilor, însușirea pămînturilor productive ale sătenilor și repartizarea, la împrăștiere, de locuri neproductive, de dimensiuni mai reduse⁹, delimitarea loturilor cu „excușiune, cu jaf, bătăi și închisori”¹⁰, excluderea multor săteni îndreptății de la împrăștiere¹¹, etc. Sintetizînd observațiile sale asupra aplicării legii rurale în județul Dorohoi, economistul și agronomul Ion Ionescu de la Brad formulează cunoscutele trei constatări: „îngustarea în locurile de hrană, sporirea la locurile de casă și grădini și micșorarea simțitoare... în suma totală a pămîntului ce aveau țărani încă de la 1859”¹². Făcînd aceste observații, omul de știință Ion Ionescu de la Brad era încredințat

⁸ Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Dorohoi*, București, Ministerul Agriculturii, Comerțului și Lucrării Publice, 1866, p. XI.

⁹ Ion Ionescu de la Brad, *Idem*, p. 17.

¹¹ Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Mehedinți*, București, Ministerul Agriculturii, Comerțului și Lucrării Publice, 1868, p. 151 și urm.

¹¹ Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Putna*, București, Ministerul Agriculturii, Comerțului și Lucrării Publice, 1869, p. 9.

¹² *Ibidem*.

că nu legea rurală, în sine, e responsabilă de aceste defectiuni, ci aplicarea sa arbitrară, lipsa de personal calificat reaua credință și abuzurile proprietarilor, arendașilor, autorităților în executarea prerogativelor normative. Cu alte cuvinte, autorul monografiilor de județ era convins de raționalitatea acțiunii reformatoare a lui Cuza, torpilată însă de iraționalitatea mijloacelor de înfăptuire: „Sînt o mulțime de abateri de la lege, arată autorul, de lucruri fără de lege care lovesc în lege și în mijloacele de producție ale cultivatorilor. Am auzit plingerile cultivatorilor și cred de a mea datorie a zice că cea mai mare îmbunătățire ce este de căutat a se face în agricultura acestui județ este ca fiecare să se supună legii fie țăran, fie arendaș, fie proprietar mare sau mic, și în marginile legii să găsească ficine liniștea și securitatea necesară pentru a face ca pămîntul să dea rodul ostenelilor sale”¹³.

Cele mai documentate cercetări efectuate asupra contractelor agricole și efectelor acestora asupra condiției sociale a țăranilor sînt „Ancheta agrară” a lui G. D. Creangă, cercetările lui G. D. Scraha, R. Rosetti, V. Kogălniceanu, N. Paplica, C. Ionescu-Sisești, I. N. Lahovari, L. Voiculescu ș.a. Bazată pe examinarea minuțioasă a contractelor agricole din toate zonele agricole ale țării „Ancheta agrară” a lui Creangă este lucrarea cea mai mare și mai reprezentativă în domeniu, constituind o sursă primară și secundară de date pentru multe alte studii asupra problemei țărănești. Din studierea documentelor contactelor din județele Argeș, Botoșani, Brăila, Buzău, Covurlui, Dîmbovița, Dolj, Ialomița, Mehedinți, Muscel, Prahova, Rîmniceu Sărat, Romanați, Teleorman, Tutova, Vlasca, autorul construiește imaginea unei depline stări de dezorganizare și anomie care caracterizează raporturile rurale din societatea românească; între scopurile sancționate prin legile succesive ale tocnelilor agricole, vizînd organizarea rațională și eficientă a raporturilor de muncă agricole, simultan, cu eliminarea arbitrariului în interpretarea lor, și mijloacele sancționate de legiuitor pentru atingerea lor, sub forma contractelor agricole, pe de o parte și normele și valorile care ghidează comportamentul practic al proprietarilor și arendașilor față de țărani, pe de altă parte, se află un decalaj imens, o contradicție perpetuă și adîncă. Manifestările acestei contradicții sînt diverse: anarhie și lipsă de legalitate în întocmirea contractelor agricole, eludarea prevederilor legale etc. După cum o mărturiseste însuși autorul „din studierea contractelor reiese întreaga anarhie ce există în viața agricolă a României. Mai întii, nici 1% din contracte nu erau legale”¹⁴.

Nici reforma din 1921 nu a fost ocolită de criticile la adresa efectelor sale economice nedorite. După C. I. Băicoianu, G. Garoflid, St. Antim, G. Strat, V. Madgearu, S. Manuilă, A. Rădulescu, aplicarea reformei agrare este pricina unor dificultăți și probleme sociale grave: pulverizarea proprietății funciare, sărăcia sătenilor, descurajarea proprietății mijlocii¹⁵.

¹³ Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Mehedinți*, p. 165.

¹⁴ G. D. Creangă, *Considerațiuni generale asupra reformelor agrare și asupra exproprierii*, București, Flacăra, 913, p. 20.

¹⁵ C. Garoflid, *Rotul social al proprietății mijlocii*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, An. IV, nr. 1, 1926, p. 51. N. Cornățeanu, *La situation et les resultats de l'agriculture roumaine, La vie rurale en Roumanie*, Bucarest, 1940, p. 27—28, 31.

Ambiguitatea normelor înseși sau „erorile grave” ale legiuitorilor reformelor rurale

Literatura social-politică a epocii consemnează și o atitudine critică mai radicală a reformei de la 1864, implicând nu doar mijloacele cit și țelurile sale, în care apare formulată mai incisiv responsabilitatea lui Cuza și a ministrului său în generarea problemei agrar-țărănești din deceniile următoare. Cel mai adesea această evaluare critică ia forma „erorilor grave” ale legiuitorului din 1864, deși autorii respectivi împărtășesc, în ultimă instanță, credința în necesitatea reformei pentru modernizarea capitalistă a țării. Din literatura vremii se pot desprinde câteva titluri mai importante de astfel de „erori grave”: lipsa completă a unor norme raționale de reglementare a raporturilor de proprietate, de succesiune, de folosință, ambiguitatea unor reglementări instituite, precaritatea și insuficiența controlului social și administrativ în explicarea reformei, decalajul manifest între normele și reglementările instituite și realitățile multor sate și județe. Absența unor norme raționale care să reglementeze raporturile sociale la 1864 este invocată de majoritatea autorilor care au făcut aprecieri foarte critice asupra acestui act istoric. N. Iorga, G. Ionescu-Sisești, G. D. Creangă, R. Rosetti, C. D. Gherea, N. Basilescu, G. Tașcă, A. D. Xenopol au utilizat în lucrările lor acest argument, referindu-se la: criteriile iraționale utilizate în selecțiunea celor ce urmau a fi împroprietăriți, desființarea dreptului spornicilor (însurățeilor) la împroprietărirea succesivă, inexistența unui minim instituit de divizibilitatea loturilor țărănești, lipsa reglementărilor privind dreptul de succesiune a țăranilor împroprietăriți, devălmășia și absența unor normative de hotărnicire a proprietăților țărănești, absența unei cărți funciare care să înscrie aceste drepturi de proprietate, etc.

Următoarea reformă (din 1921) este întovărășită de două conotații expresive: *legislație-paleativ* și *legislație-politicianism*¹⁶. Prima etichetare îi aparține lui G. Strat și exprimă ineficiența economică a actului reformator, cu toate că reforma este definită drept cea mai radicală măsură normativă, având drept consecință esențială trecerea a cea 90 % din întinderea solului cultivabil al țării în mâinile clasei țărănești.

Autorul este însă contrariat de efectele „perverse” ale actului reformator surprinse pe o perioadă de 15 ani de experimentare a noului tip de proprietate și a noului tip de exploatare a pământului când „clasa țărănească a acumulat datorii de zeci de miliarde, producțiunea e în cea mai mare parte inferioară calitativ, puterea economică a țărănimii, capacitatea ei de consum n-au crescut în măsura sacrificiilor consimțite de obștea românească și a nădejzilor trezite... dacă din punct de vedere social ne-a adus liniștea pentru o bucată de vreme, ea este departe de a reprezenta soluția adevărată a procesului nostru economic”¹⁷.

Stigmatul de politicianism i-a fost aplicat reformei agrare din 1921 de către St. Antim: „lotul țărănesc n-are origine economică ci obîrșie

¹⁶ Vezi și datele interesante oferite de Livia Popescu, în *Dezvoltarea economico-socială a României în gândirea sociologică românească*, Mss. în Arhiva A.S.S.P., București, 1988, p. 13 și urm.

¹⁷ G. Strat, *Evoluția economiei românești în cursul ultimului neac*, București, 1935, p. 20 și urm.

politică”¹⁸. „Eșecul” reformei din 1921 se explică prin „artificiul legii rezultat al calculelor păturei noastre oligarhice, care neavînd interese de clasă ci numai interesul politic de guvernare perpetuă a țării, a putut sacrificia cu ușurință interesele proprietarilor, numai ca să-și asigure la infinit monopolul politic în țara românească”¹⁹.

Paleta largă de interpretări a valorii sociale și economice a celor două mari reforme agrare sînt relevante pentru sociologul contemporan, ajutîndu-l să construiască o imagine nedogmatică asupra rolului și semnificațiilor instituțiilor în schimbarea socială. Istoria sociologiei oferă cu generozitate cazuri, tipuri de situații care dezvăluie plurivalența instituțiilor în procesele de schimbare socială globală. Ele pot îndeplini funcții formative, pot prefigura și modela relațiile sociale. Eugen Lovinescu vorbea de capacitatea lor de a crea tipuri ideale, devenind astfel „forțele motrice ale societății, adevăratul punct de plecare al istoriei și al progresului”²⁰.

Criticile aduse instituțiilor, în cazul de față reformelor agrare din 1864 și 1921 contestarea valorii lor de progres social ridică în fața sociologului fascinanta problemă a însuflețirii acestora, a interiorizării codurilor prescrise în comportamente sociale, altfel spus „procesul creșterii fondului la formă”²¹. Acest proces este mult mai lent decît cel de construcție normativă, cu mult mai multe necunoscute și cu efecte neprevăzute. Experiența cercetărilor anterioare pune sociologul în gardă față de câteva stereotipuri explicative ale fenomenului de criză socială instituțională. **a.** *Prejudecata sau iluzia juridică* (cum o numea H. H. Stahl) autolimitează gîndirea socială în cadrele raporturilor legislative, ignorînd conținutul relațiilor economice, socio-culturale etc: **b.** apelul la *elemente explicative de factură carismatică*. Personalități eminente ca N. Iorga, R. Rosetti, A. D. Xenopol au construit o imagine carismatică a genezei instituției reformei agrare de la 1864: „mila de om nobil și înțelegerea de om genial a lui Kogălniceanu care, sprijinit de domnul de atunci, a izbutit să dea legislația cea nouă”²². Atitudinea lui Radu Rosetti apare și ea foarte explicit în acest sens. El critică lipsa de îndrăzneală a lui Mihail Kogălniceanu în tratarea emancipării sătenilor, arătînd că acesta a dat dovadă „de o mare ușurință și de o mare superficialitate”²³. **c.** Ideea *conflictului social* inerent acestor inițiative legislative se poate desprinde cu ușurință din analiza lucrărilor epocii. În ciuda formulărilor improprii, în termeni de abuzuri, nedreptăți, încălcări, care conduc spre o tratare în cîmpul devianței sociale, se pot constata puncte de vedere ale conflictului de valori: lupta în jurul pămîntului, raporturile conflictuale între țărani și arendași, între țărani și moșieri, conflictele politice etc. **d.** Mai restrînsă ea frecvență apare perspectiva explicativă a *patologiei sociale*. Ștefan Zeletin apare într-o postură singulară susținînd că oricărei organizări sociale instituționale îi este atașat inerent un potențial de

¹⁸ St. Antim, *Problema rurală, Exproprierea — datoriile agricole*, București, 1935, p. 22.

¹⁹ *Ibidem*, p. 10.

²⁰ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Editura Științifică, 1972, p. 437—438.

²¹ *Ibidem*, p. 441.

²² N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, București, 1939, p. 45.

²³ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țărani*, București, Socec, 1907, p. 420.

probleme sociale. „Nicăieri, scrie Zeletin, instituțiile burgheze n-au izvorât din nevoile sufletești ale popoarelor, ci din nevoile capitalismului, armonizarea deplină a acestor instituții cu psihea populară a fost o operă treptată, anevoioasă, cu mult mai anevoioasă la noi, unde evoluția vertiginosă a capitalismului a lăsat evoluția sufletească totdeauna mai greoaie, cu mult în urmă”²⁴.

O concluzie care se desprinde pe marginea acestor considerații este cerința unei bune cunoașteri sociologice a întregului context social în care se elaborează și se aplică o reformă socială. Doar în acest fel se vor putea depăși punctele de vedere unilaterale și se poate construi o explicație cuprinzătoare care să țină seama atât de dimensiunea normativă cât și de latura socializatoare a instituțiilor.

Dr. MARIA LARIONESCU

²⁴ Șt. Zeletin, *Rezoluția burgheză în România*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an III, nr. 4, p. 183.